

УДК 929Григорович:027.7:378.4(477.74-21)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130260](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130260)

Самодурова Віра Володимирівна,

головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

МАЛОВІДОМИЙ МИХАЙЛО ГРИГОРОВИЧ: БІБЛІОТЕКАР, РЕДАКТОР, УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ПУБЛІЦИСТ

За допомогою невідомих раніше архівних матеріалів зроблена спроба реконструювати події в особистому житті та творчій діяльності одного з головних діючих осіб бібліотеки Новоросійського університету, керівника її студентського відділу Михайла Григоровича, що відбувалися напередодні та за часів революції. Показані умови формування та еволюції його політичних поглядів, поступовий розвиток публіцистичного хисту та перетворення на одного з впливових діячів українського визвольного руху в Одесі.

Ключові слова: Новоросійський університет, бібліотека, Українська революція (1917–1921), М. О. Григорович, періодична преса, українські часописи, газети.

Традиційним та актуальним в усі часи для Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова є такий напрям наукової діяльності як вивчення історії університету, зокрема її невід'ємної частини – Наукової бібліотеки. Джерелом для досліджень, перш за все, служать звіти про стан та діяльність університету, про роботу бібліотеки. Особливу увагу серед звітів бібліотеки періоду 1900–1916 рр. привертала доповіді, написані завідувачем студентського відділу, найближчим помічником бібліотекарів¹ Л. П. Бруна та П. С. Шестерикова – Михайлом Олімпійовичем Григоровичем. Його звіти, які, з якоїсь причини, подавались окремо від звітів основної бібліотеки університету, відрізнялися своєю повнотою, великою кількістю деталей та статистичних даних, були написані живою та зрозумілою мовою, іноді носили полемічний характер. На тлі того, що відомості про діяльність університетської бібліотеки в ті часи дуже обмежені, звіти М. О. Григоровича мають велику цінність, тому що несуть багатий фактографічний матеріал.

Студентський відділ бібліотеки Новоросійського університету займався реєстрацією нових книг, видачою їх студентам додому як з основної, так і з студентської бібліотек, а також виконанням всіляких необхідних для них довідок. Для студентів відділ був відкритий з 10 до 13 год. У навчальний період – щодня, а в літній канікулярний час – два рази на тиждень. Із-за того, що студентам

¹ Так у XIX – початку XX ст. називалася посада директора бібліотек

не всі книги видавалися для домашнього читання, студентський відділ був змушений також відчинятися додатково три рази на тиждень від 5 до 8 год. вечора. На 1 січня 1910 р. у студентській бібліотеці було 11460 назв книг і журналів на суму 30183 р., налічувалось 1486 абонентів, тобто близько 46 % від числа всіх студентів і слухачів ІНУ.

Михайло Григорович не тільки вдало вів доручену йому справу, аналізуючи стан комплектування і обслуговування, своєчасно звітував, а й часто виступав з критикою на адресу керівництва. Так, на одному із зібрань він зробив доповідь «Про студентський відділ бібліотеки ІНУ, що є і що повинно бути» [40]. Будучи завідувачем студентського відділу бібліотеки, він виконував також і обов'язки доглядача будівель бібліотеки. Відомий факт, що молодий та енергійний М. Григорович доклав багато зусиль для правильної організації переміщення бібліотеки з Дворянської вулиці на Преображенську, де в 1899–1903 рр. було спеціально збудовано книгосховище і зведена фасадна будівля для бібліотеки, історико-філологічного та юридичного факультетів. Будівництво проходило в два етапи: спочатку книгосховище, що у Міському саду, потім – фасадне. Керував роботами архітектор Н. К. Толвінський, а після переведення його до Варшави, завершувати будівництво довелося архітектору А. О. Бернардацці. Процес переміщення книг у нове книгосховище проходив всю весну і літо 1902 р. (з квітня по вересень). У бібліотекаря Л. Ф. Бруна в бібліотечній команді було всього кілька помічників: В. А. Кобчевській, П. С. Шестериков, Е. Ф. Люткевич і М. О. Григорович. Вони керували перенесенням і розміщенням декількох сот тисяч томів. При цьому бібліотека продовжувала функціонувати. Читальний зал у приймальні студентського відділу в новій будівлі бібліотеки відвідували студенти фізико-математичного, іноді – медичного факультетів. Студенти юридичного та історико-філологічного факультетів займалися у спеціально обладнаних кабінетах для практичних занять (семінарях). У разі необхідності, книги з бібліотеки доставляли в ці кабінети під відповідальність завідувачів кабінетів з числа приват-доцентів або аспірантів.

На той час у штаті бібліотеки Імператорського Новоросійського університету служили 4 помічника бібліотекаря: І. І. Дусинський (з 16 січня 1904 р.), П. В. Левандовський (з 2 березня 1905 р.), М. В. Смирнов (з 17 вересня 1907 р.) та затверджений на цій посаді 16 вересня 1902 р. М. О. Григорович. Довгий час це був скупий перелік прізвищ, який щороку повторювався у звітах університету періоду 1902–1915 рр. [10], але досвід роботи в бібліотеці підказував, що при більш пильному погляді, в них можна розгледіти непрості, навіть трагічні постаті. Так сталося, наприклад, із помічником бібліотекаря І. І. Дусинським [36]. Підготовка експозиції про одеські українські часописи періоду Української революції 1917–1920 рр., яка буда презентована в Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова з нагоди 100-ї річниці цієї події в Україні, дала можливість звернути більш ретельну увагу на колишнього помічника бібліотекаря, а потім автора-редактора кількох українських газет того періоду.

Так хто ж він такий, помічник бібліотекаря, Михайло Григорович? З по-служного списку співробітників Новоросійського університету [1] дізнаємося, що він народився в м. Херсоні у сім'ї обер-офіцера 30 жовтня 1875 р. Закінчивши Херсонську гімназію, у липні 1893 р. вступив до Новоросійського університету, де з перервами вчився на математичному відділенні фізико-математичного факультету². 1 жовтня 1897 р. був вимушений вступити як «вольноопределяющийся» 1-го розряду в 4-ту батарею 15-ої Артилерійської бригади і вже 26 травня 1898 р. був проведений в унтер-офіцери. В цьому ж році, 1 жовтня, за відбуття військової повинності, був звільнений у запас. Відновив навчання в університеті, але курсу не закінчив, і 1 березня 1899 р. вибув з університету як студент. З 6 липня по 12 серпня 1900 р. служив помічником секретаря 3-го розряду в Державному банку. У 1901 р. одружився на Єлизаветі Володимирівні, уродженій Туркул. Мав сина. Серед документів Державного архіву Одеської області знаходимо прохання на ім'я ректора ІНУ від 13 травня 1902 р. про надання М. Григоровичу посади помічника бібліотекаря. До прохання приєднана резолюція Л. П. Бруна: *«Знаходжу бажаним надати посаду помічника бібліотекаря, як службовцю в бібліотеці за наймом вже 8 місяців і виконуючому свої обов'язки цілком справно і старанно»* (переклад мій – В. Самодурова) [1, арк. 22]. Перед тим як затвердити працівника на такій посаді, необхідно було заручитися посвідченням Одеського градоначальника. 29 травня 1902 р. воно було такого змісту: *«обер-офіцерський син М. О. Григорович за час проживання в Одесі був поведінки і способу життя хорошої, судимості не піддавався і не викликав на себе підозру в політичній неблагонадійності»* (переклад мій – В. Самодурова) [1, арк. 24].

На долю М. Григоровича випало бути ще й учасником двох війн. Перший раз – 2 вересня 1904 р., під час мобілізації, він був призваний на дійсну службу в 15-у піхотну дивізію³, бо почалася Російсько-японська війна. Восени 1904 р. і на початку зими 1905 р. увага всього світу була прикута до героїчного захисту Порт-Артура [19]. Цілий рік йшли кровопролитні бої, які, не принесли російській армії перемоги. 23 серпня 1905 р. на борту президентської яхти в Портсмуті був підписаний мирний договір. 30 вересня 1905 р. М. Григорович був переведений в зауряд-прапорщики (підпрапорщик) і призначений діловодом витратного транспорту дивізійного обозу. А вже 18 жовтня 1905 р. за наказом головнокомандувача назначений прапорщиком запасу армійської піхоти і відправлений в розпорядження Одеського повітового військового начальника для звільнення в запас. Підтвердженням участі М. Григоровича у тих трагічних подіях служить його рапорт як прапорщика запасу і помічника бібліотекаря від 11 травня 1906 р.: *«повернувшись з театру військових дій на*

² За даними видання «Список студентов и посторонних слушателей по математическому отделению физико-математического факультета Императорского Новороссийского университета...» за 1893/94 – 1898/99 навчальні роки.

³ 15-а піхотна дивізія – піхотне з'єднання в складі Російської імператорської армії. Штаб дивізії: Одеса. Входила в 8-й армійський корпус.

Далекому Сході, маю при собі зброю (шпага і пістолет), які хотів би залишити у себе» [1, арк. 41].

Повернувшись до мирного життя, М. Григорович продовжує службу в бібліотеці (600 руб. на рік з усіма відрахуваннями), викладає математику як домашній вчитель, так і в недільній безкоштовній школі Одеського міського управління.

Саме в цей час значно поширюється коло спілкування М. Григоровича з людьми самого різного хисту: студенти, викладачі, професура. Його оточують люди самих різних політичних уподобань та поглядів. В першу чергу, в університеті, який відігравав мало не провідну роль в національному русі міста. Так, у педагогічному відділі Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, під головуванням професора М. М. Ланге, засідання перетворювались у своєрідну революційну трибуну, де часто виступали з запальними промовами педагоги і науковці, підіймаючи питання шкільної реформи і місця в ній української мови. В університеті часто відбувалися мітинги, різні зібрання студентів, де лунали промови за соціальне й національне визволення. Студенти вимагали відкриття українознавчих кафедр в університеті та введення української мови в навчальний процес. В 1907 р., наприклад, приват-доцент університету О. С. Грушевський (рідний брат М. С. Грушевського) почав читати курс з історії України рідною мовою, але за це його звільнили з університету [2, арк. 61].

Якщо уявити собі, що всі ці зібрання істориків, філологів, юристів відбувалися на одному поверсі зі студентським відділом бібліотеки, де працював М. Григорович, до того ж він ще й проживав із сім'єю у дворі бібліотеки та був наглядачем її будівлі, то можна зробити висновок, що помічник бібліотекаря був дуже обізнаною людиною з цих подій. Він жив і працював пліч-о-пліч із дійовими особами українського революційного руху, вбираючи їхні ідеї, став одним із співучасників становлення української державності.

В ті самі роки М. Григорович значився серед дійсних членів Одеського українського товариства «Просвіта», яке було створене на основі згуртованої діяльності української громади міста [9, с. 26]. Ще у 1897 р. діяльність громадівців-одеситів розгорнулася в межах загальноукраїнської безпартійної демократичної організації – нелегального Союзу автономних громад, тобто студентських груп та індивідуальних членів, які ставили собі за мету національне відродження України. Через деякий час вони заснували «Просвіту» (затвердження статуту відбулося 25 листопада 1905 р.), яка була однією з наймасовіших і дієвих. Завданнями товариства було сприяння культурному розвитку українського народу різними шляхами: шляхом видання книг, брошур і періодики; відкриття бібліотек і книгарень; читання лекцій та рефератів; роботи курсів українознавства; організації вистав і літературно-музичних вечорів; відкриття шкіл, просвітницьких та благодійних установ [22, с. 12].

Одеське товариство «Просвіта» стало першою офіційно зареєстрованою організацією на теренах Російської імперії [26, с. 48]. Одночасно з М. Григоровичем у списках «Просвіти» можна зустріти прізвища багатьох професорів, викладачів, студентів та співробітників Новоросійського університету та членів їхніх родин. Серед засновників товариства – завідувач історико-філологічним кабінетом університету І. М. Бондаренко. Плідно працювали в «Просвіті» приват-доцент, а згодом професор історико-філологічного факультету В. М. Мочульський, професор Б. М. Ляпунов та відомий філолог, професор і проректор Новоросійського університету В. Ф. Лазурський разом зі своєю дружиною Наталією. Активним просвітянином був блискучий хірург, професор медицини К. М. Сапежко та дружина і сподвижниця відомого одеського історика, професора О. І. Маркевича – Л. І. Москальова [23, с. 59]. Часто, на вечорах «Просвіти» виступав із рефератами учень В. Б. Антоновича, професор І. А. Линниченко [37] та його учні – студенти М. Слабченко та П. Клепацький [25]. Бібліотекою «Просвіти» завідував один із активних діячів «Просвіти», студент історико-філологічного факультету А. Ніковський⁴. Членами «Просвіти» були: випускник історико-філологічного факультету 1910 р. М. Гордієвський та випускник юридичного факультету 1911 р. К. Комарецький [28]. Була серед членів товариства певна кількість природознавців, які математику М. Григоровичу були більш близькі за фахом: зоолог О. Р. Прендель, ботанік Ф. М. Порошко. Її членом був також син відомого одеського механіка-винахідника Й. А. Тимченка, майбутній обсерваторський механік М. Тимченко, який до того ж ще й проживав в одному дворі з М. Григоровичем на вул. Преображенській, 24. Шанованим гостем одеської «Просвіти», відвідувачем її літературно-музичних вечорів неодноразово був відомий історик, український композитор та громадський діяч, випускник Новоросійського університету М. Аркас [33, с. 118].

У формулярному списку М. Григоровича зазначено, що протягом 1902–1908 рр. він підробляв викладанням у приватному порядку та в різних навчальних закладах міста. Можна припустити, що оточення М. Григоровича, що тяжіло до української самостійності (виходячи з того ж самого списку членів «Просвіти»), складалося ще й з діячів середньої освіти нашого міста. У перші десятиліття ХХ ст. в Одесі діяла приватна школа Л. Ковальчука – одного з найактивніших українців Одеси. У школі низку предметів викладали українською мовою. У революційні часи вона була важливим осередком Українського національного руху. Патріархом одеського учительства вважався випускник духовної академії, викладач словесності в Реальному училищі св. Павла А. Крижановський (до речі, батько професора математики університету Д. А. Крижановського, якого за юнацькі роки не один раз виключали з Новоросійського університету за революційну діяльність). Зустрічаємо серед членів

⁴ Ніковський Андрій Васильович – видатний літературознавець, громадський діяч. Уродженець села на околицях Одеси, випускник історико-філологічного факультету Новоросійського університету 1912 р., член «Просвіти», головний редактор газети «Рада», член УЦР. Зазначав, що працював під керівництвом професора Б. М. Ляпунова.

«Просвіти» прізвище О. Щербини, яке, мабуть, теж має відношення до славного роду одеських освітян.

Поступово діяльність «Просвіти» набула широкого розголосу: передавались кошти на потреби скалічених солдатів, на утворення фонду податково-допоміжної каси для безробітних українців, переважно членів Товариства. Також одеські просвітяни надавали мешканцям міста юридичну допомогу через консультативне бюро, яке функціонувало при «Просвіті». Той, хто звертався до бюро, міг отримати безкоштовну юридичну консультацію, сподіватись на захист своїх інтересів у судових справах [21]. На перше січня 1908 р. вона налічує вже 532 члени. З часом одеська «Просвіта» стала найчисленнішою серед українських товариств в Україні з чіткою організаційною структурою. Така бурхлива діяльність українських активістів не могла не привертати до себе уваги міських чиновників, дедалі більше драгувала царський уряд, адже вона була одним з вогнищ опозиції режиму. Поступово на діяльність товариства накладалися все нові й нові обмеження. Резолюцією генерал-губернатора від 31 березня 1908 р. заборонялися реферати, читання та співи на «малоросійському наріччі» [3, арк. 22]. Одеська «Просвіта» мала значний вплив на громадськість регіону. Вона стала підґрунтям і справжньою школою для численних українських організацій, що розгорнули свою діяльність у наступні роки. *«Після її закриття просвітяни не впали духом, а об'єдналися в "Одеський український клуб", який з 1910 р. продовжував наполегливу роботу з відродження українства. Ядром цієї організації продовжувала бути передова інтелігенція міста, особливо його університет»* [24].

Пройшовши службовими сходами від колезького реєстратора до титулярного радника, М. Григорович за цей час отримав світло-бронзову медаль в пам'ять святкування 300-річчя Дому Романових, був нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ступеня. Службова кар'єра, начебто, склалася. Та й на особистому фронті все було добре: вдруге одружився (на Акілі Іванівні Демиденко), у нового подружжя народилося двоє дітей. До того ж, очікувалося підвищення по службі, бо 3 липня 1914 р. був ухвалений царем, Державною радою й Державною думою новий Закон «Про поліпшення матеріального становища осіб, які перебувають при навчально-допоміжних установах університетів, про збільшення числа їх і про посилення кредитів на навчальну частину цих університетів». До Закону був доданий розклад посад і окладів молодших викладачів і осіб, які перебувають при навчально-допоміжних установах і клініках. Згідно з переліком у бібліотеках вводилося дві нові посади – старший та молодший помічники бібліотекаря. В Новоросійському університеті тепер ставало 3 старших помічника з окладом 2000 крб. на рік і прибавки 300 крб. за вислугою 5-ти років на одній посаді та 3 молодших помічника, відповідно, по 1500 крб. та 250 крб. кожному [8].

19 липня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії. М. О. Григорович 1 серпня був викликаний із запасу прапорщиком в діючу армію. Його місце на службі

в університеті зайняв М. Смирнов. Виходячи із документів особистої справи М. Григоровича, стає зрозуміло, що він опинився на Румунському фронті, в Експедиції особливого призначення у форті Рені, де служив начальником команди 476-ї пішої Херсонської дружини державного ополчення. Експедиція, на чолі з капітаном 1-го рангу М. Вєсьолкіним, була сформована відразу після початку Першої світової війни (3 серпня 1914 р.) на Нижньому Дунаї. Першорядним завданням експедиції було постачання Сербії всього необхідного для ведення війни: зброї, боєприпасів, продовольства і т. п. Другим завданням експедиції стало зведення укріплень і будівництво різних інженерних споруд на нижньому Дунаї уздовж кордону з Румунією. Також навпроти Ферапонтова монастиря, між Рені та Ізмаїлом, до берега Дунаю необхідно було підвести дамбу і збудувати понтонний міст через річку⁵ [38; 39].

Перебуваючи майже рік на фронті, відірваний від сім'ї, друзів та рідного міста М. Григорович дізнався про рішення Бібліотечної комісії⁶, на основі якого 15 липня 1915 р. відбулося затвердження нового штату в бібліотеці. У Новоросійському університеті тепер працювали: бібліотекар з окладом в 2600 крб. (на цю посаду був переобраний П. С. Шестериков); три старших помічника бібліотекаря (І. Дусинський, М. Смирнов і Е. Люткевич) і три молодших помічника, з окладом по 1500 крб. (П. Левандовський, М. Григорович і перша жінка в бібліотеці Л. Брун). Рішення керівництва університету, за яким М. Григорович не отримав посади старшого помічника, образило вміння та літа досвідченого працівника. Усі клопотання та рапорти, навіть лист з проханням, підписаний начальником Експедиції особливого призначення Румунського фронту, Бібліотечна комісія знайшла непереконливими, йому було відмовлено в посаді (**Додаток № 1**). Судячи з того, що грамоту на одержання ордену Св. Анни 3-го ступеня за старанну і бездоганну службу протягом 12 років на одній і тій же посаді не нижче восьмого класу і самі орденські знаки М. Григоровичу, за його проханням, були надіслані університетом до міста Рені на ім'я начальника Експедиції особливого призначення, можна зробити з цієї інформації висновок, що ще 28 лютого 1917 р. він перебував у складі 476-ї пішої дружини [1, арк. 7].

У 1917 р. місто Одеса опинилось у південному епіцентрі Української революції, в одному із центрів впливу українського уряду і стало осередком як спонтанної, так і організованої українізації російського війська. В очах діячів української самостійності воно було шляхом до формування національної армії⁷. Для простих солдатів українізація війська означала можливість покинути

⁵ Румунський фронт до початку 1918 р. припинив своє існування. Російська імперія розвалилася. Утворилися на її уламках Одеська республіка і Румчерод (Центральний виконавчий комітет депутатів рад Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи), які припинили брати участь у війні на боці Антанти. Румунія запросила перемир'я, а потім вторглася в Бессарабію.

⁶ У 1915 р. Бібліотечна комісія залишалася на чолі всієї бібліотечної справи в Новоросійському університеті. До складу її входили: голова проф. С. Г. Вілінський і члени: І. Ю. Тимченко, В. В. Воронін, К. О. Кузнецов, Д. К. Третьяков, замінюючи переведеного до Петрограду В. В. Половцова та бібліотекар П. С. Шестериков. [10, Отчет ИНУ за 1915 г. / В. Н. Мочульский].

⁷ Ініціатором заснування українських військових організацій в армії й на флоті колишньої Російської імперії, створення нових українських частин та українізації вже існуючих виступив відомий український

фронт і повернутись додому, навіть шляхом дезертирства або звільнення. Одеса була важливою базою Румунського фронту і транспортної флотилії Чорного моря, гарнізон якої налічував 100 тис. солдатів та офіцерів, переважна більшість з яких була вихідцями з південних губерній України. Цією обставиною в повній мірі скористалися провідні діячі українського руху міста, завдяки зусиллям яких процес українізації військових частин мав значні успіхи. Передумовою створення таких українських військових організацій, окрім іншого, була достатня кількість на Півдні тилових резервних частин фронту та флоту. У той час, коли армія із діючої перетворювалася на дезертуючу, українські військові організації мали всі підстави стверджувати, що поступова українізація в армії не тільки не зашкодить її боєздатності, а й припинить той моральний розклад, який уже йшов на повну силу через перевтому солдат внаслідок виснажливої війни [32]. Українські активісти працювали серед військових з метою українізації військових частин. Вони мали в Одесі цілий арсенал засобів для досягнення своїх цілей. З підпілля вийшли і українські громади, однією з яких був Одеський український керівний комітет. Під егідою цієї установи 23 березня 1917 р. почало виходити перше одеське україномовне видання після повалення царату – часопис «Українське слово»⁸. Було відновлено діяльність товариства «Просвіта». Весь український рух серед військовиків Одеси очолив відомий діяч товариства І. Луценко, 17 квітня 1917 р. у місті створено Одеську українську військову раду (ОУВР), місцем діяльності якої було визначено Одеський військовий округ, Чорноморський флот і Румунський фронт [13; 14]. На червень 1917 р. український рух в Одесі набув значного поширення і впливу, він був репрезентований Українським керівничим комітетом та Одеською українською військовою радою (ОУВР) [15]. Наприклад, у травні 1917 р. ОУВР звернулася з вимогою до Тимчасового уряду, *«щоб українці в першу чергу з глибин Росії, а потім і з фронтів, були переведені, по можливості негайно, на Південно-західний і Румунський фронти, Київську і Одеську військові округи і в Чорноморський флот»* і *«щоб у військових частинах, дислокованих на території України, залишалися лише українці»* [35]. На початку червня в Одесі почали формуватися українські військові частини – гайдамацькі куріні. До складу Військової ради мали увійти делегати від українців усіх частин Одеської військової округи та Чорноморського флоту [17]. Адреса Одеської української військової ради – вул. Старопортофранківська, 16 (березень 1917 р.); вул. Херсонська, 52 (серпень – вересень 1917 р.); вул. Пушкінська, 2 (осінь 1917 р.).

Організатори процесу українізації, офіцери російської армії – українці за походженням, активно використовували військову пресу як засіб для просування української ідеї в солдатські лави. У 1917–1918 рр., один за одним з'явилися одеські україномовні часописи, оскільки саме в цей час розгорталася реаль-

політичний діяч, харківський адвокат, поручник М. Міхновський. За його ініціативою 19 березня було скликано перше українське військове «Підготовче віче», в якому взяли участь 211 військовослужбовців.

⁸ «Українське слово» – вул. Дворянська, 30, кв. 14 (березень 1917 р.); вул. Ольгіївська, 27 (квітень 1917 р.); Соборна площа, 2, кв. 9 (квітень 1917 р.).

на боротьба за незалежність, а українські уряди мали можливість (хоч і обмежену) керувати українськими землями, тому основна проблематика одеських україномовних часописів того періоду пов'язана з національною ідеєю, створенням власної державності [13]. За даними С. Рубінштейна та Г. Штейнванда, в Одесі впродовж 1917–1920 рр. виходило 525 різних видань [34]. На сьогодні, за списками ОННБ, де представлена найбільша колекція тогочасних одеських видань, зберіглося 280 часописів (частина з них в жахливому стані, тому перебуває на реставрації). Поодинокі примірники видань зберігаються в НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, в Одеському історико-красознавчому музеї та в Одеському державному обласному архіві [31]. Серед одеських україномовних часописів⁹ ми маємо чотири назви, до яких причетний прапорщик М. Григорович¹⁰.

Створюючи свої власні друковані органи, українські національні організації на першому етапі революції з успіхом використовували україномовні додатки до російських військових газет. Деякі з таких додатків потім ставали самостійними. Всі етапи цього процесу можна відстежити на прикладі органу Української громади військових Одеського гарнізону «Солдатська думка», яка почала видаватися з серпня 1917 р. як додаток до російської газети «Солдатская мысль» (з № 3 – самостійне видання)¹¹. Редактори – Михайло Григорович та Сергій Зінченко. Газета виходила двічі на тиждень. З 6 серпня 1917 р. цей невеликий додаток став органом Одеської української військової ради. Як бачимо, М. Григорович з'являється перед нами вже зовсім в новій іпостасі – він редактор військової газети, автор багатьох повідомлень. Виходила газета до грудня 1917 р. На її шпальтах були порушені важливі питання про підвищення самосвідомості українських військових, про відповідальність за долю майбутньої незалежної України та активно обговорювалися питання майбутнього розвитку України. Так, наприклад, у статті «Мир без анексій» М. Григорович повідомляє про звернення російського уряду до європейських країн припинити війну без анексій та контрибуцій і роз'яснює, що *«лібералізм росіян виявився показовим, коли мова дійшла до відокремлення недержавних націй Російської імперії»* [18]. Окрім цього, в усіх трьох номерах друкувалися матеріали, присвячені загальнополітичній тематиці. Зокрема, у другому номері знаходимо декілька заміток про російську революцію, змалювання ситуації з галицькими українцями. Провідною ідеєю цих статей була думка, що *«російська інтелігенція ставиться з нерозумінням до прагнень українців»* [6].

На початку осені 1917 р., за підтримки штабу Одеського військового округу, було сформовано Перший гайдамацький курінь. Його першим командиром був сотник О. Сахно-Устимович. Цей курінь був найбільш дисциплінованою частиною Одеського гарнізону, сумлінно виконував службу в місті. Пізніше

⁹ «Українське слово», «Український виборець», «Солдатська думка», «Рідний курінь», «Херсонщина», «Чорноморська хвиля», «Вільне життя», «Наше село», «Вістник Одеси», «Запорожець», «Нові шляхи», «Боротьба», «Борьба».

¹⁰ «Солдатська думка», «Рідний курінь», «Чорноморська хвиля», «Вільне життя», «Запорожець».

¹¹ Газета «Солдатская мысль» була органом Комісії ради делегатів 49-го пішого полку. Крім фронтової тематики, на шпальтах газети було представлено хроніку політичних подій.

постав Другий гайдамацький курінь, а, згодом, і Одеська гайдамацька дивізія. Тоді ж ми бачимо відродження одеської військової газети з тими ж редакторами (головний редактор — прапорщик М. Григорович). З №4 газета «Солдатська думка» стала виходити під назвою «Рідний курінь» [14]. Ця газета, особливо з початку, викликала досить жалюгідне враження. В деяких номерах всі статті були написані самим редактором, який нерідко свої статті підписував псевдонімами: Старий Запорожець, Михайло Г., Дід, – але сам визнавав, що вся редакційна робота залишається майже на плечах його одного [4]. Нова газета цілковито продовжувала ту політичну лінію, яку вели українські кола в Одесі та їх орган «Українське слово», не відходила від політики Центральної Ради. В ній основна увага була приділена військовій тематиці, оскільки видання було розраховано, насамперед, на читачів-солдатів. Тому нерідко друкувалися військові накази та звернення до солдат-українців, розпорядження вищого військового керівництва, хроніка тощо. Для прикладу, у статті І. Щоголіва містився заклик до українських вояків такого змісту: «...розкажіть всім, що зараз треба робити, а саме треба організувати по селах селянські спілки — товариства для боротьби за землю і волю, треба закладати товариства для освіти народу, треба як найбільше шкіль, щоб весь український народ був грамотним, на своїй, рідній, українській мові...» [30]. Через деякий час був оголошений Наказ по Одеському військовому округу, за яким всі члени Військового комітету, вибрані на засіданні Одеської української військової ради 29 жовтня 1917 р., звільнювались від службових обов'язків. Серед членів Військового комітету ми зустрічаємо прапорщика 479 пішої дружини М. Григоровича (**Додаток № 2**). Користуючись зняттям адміністративних перепон, військові-українці Одеського гарнізону організовано переходили до лав гайдамацького загону. Для поповнення одеських гайдамаків командування округу залучало й військові частини з інших міст Причорномор'я. 24 листопада 1917 р. генерал Ю. Єлчанинов розпорядився «*приступити до формування гайдамацьких пластунських сотень для запасного гайдамацького куреня, що знаходиться в Одесі*» [20].

Створена ще у квітні 1917 р. при Виконавчому комітеті ОУВР агітаційно-просвітницька комісія, яку за джерелами майже не можна простежити, мабуть існувала формально або стихійно. У перші місяці своєї діяльності комісія, в основному, займалася агітацією за «українську справу», залучаючи до своїх лав нових членів. Їм читали лекції з історії України, запорозького козацтва, запальні вірші, виголошувалися промови. Комісія відшукувала новобранців переважно за прізвиськами й володінням мовою. Згодом, окрім пропаганди національно-державницької ідеї, члени комісії організовували агітацію під час виборів до Міської думи, збирали кошти на користь сиріт, батьки яких загинули на службі в російській армії тощо [27]. Восени 1917 р. комісія заявила про себе як про підструктуру, діючи вже більш різноманітно. Складалася ця комісія з чотирьох відділів: власне агітаційно-просвітницького, редакційного, бібліотечного і зв'язку [29]. Протягом осені – початку зими 1917 р. у газеті

«Рідний курінь», яку редагував М. Григорович, містилася сама різна інформація про культурницькі заходи українських рад при військових частинах, екскурси з історії українського війська, про надання раді солдатських депутатів кращих приміщень в Одесі, проти погромів, алкоголізму, чорносотенців, про 3-й Всеукраїнський військовий з'їзд і т. д. На газету приймалася передплата: «у Григоровича, вул. Преображенська, 24, кв. 3». Адреса редакції часопису: вул. Тираспольська, 20. Саме там, щовівторка о 20.00 годині, засідала агітаційно-просвітницька комісія Виконавчого комітету ОУВР.

Після жовтневих подій у Петрограді відбулася спроба одеських більшовиків проголошення в місті радянської влади, але подібні намагання зустріли спротив із боку різних політичних сил, у тому числі й українських організацій, а вже на початку грудня 1917 р. військовий секретар УНР С. Петлюра розробив план щодо організації українського війська на Півдні України. Окрім гайдамацької бригади, в Одесі урядові УНР підпорядкувалися також 1-ша школа прапорщиків й авіаційна школа. Українізувалися 1-й Одеський український авіазагін, 44-та окрема телеграфна рота та сформовані з 460-ї й 479-ї ополченських дружин караульні батальйони. Газета «Рідний курінь» теж намагалася більш широко задовольнити свого читача з боку швидкоплинних подій сучасного життя. Через свого редактора вона зверталася до одеситів з проханням підтримати газету, дати їй змогу стати більш-менш регулярною газетою, яка виходила б не один раз на тиждень і мала б можливість: *«надалі лишатися чисто народною українською газетою, для якої доля українського народу, його щастя буде на першому місці. Всі свої сили редакція направлятиме на те, аби нести в народ знання, світ, аби будити в ньому любов до свого чудового рідного слова»* [5]. Газета існувала доти, доки в Одесі ОУВР могла претендувати на владу і загинула, коли в січні було погромлено гайдамаків. Останній номер газети «Рідний курінь» вийшов 14 січня 1918 р.

Ще одна сторінка редакторської діяльності М. Григоровича – це спроба замість припиненої газети «Рідний курінь» дати життя іншій. 24 березня 1918 р. вийшов №1 газети «Чорноморська хвиля». Гроші (500 крб.) на видання дала, за свідченням її головного редактора, організація «Просвіта торговельних службовців фірми Котляревського»¹², яка виникла 7 червня 1917 р. як філія одеської «Просвіти» і ставила перед собою культурно-освітні завдання [7]. Далі грошей не стало і газета «Чорноморська хвиля» припинила своє існування. Що стосується самого М. Григоровича, то в ДАОО зберігається документ, який свідчить, що 12 жовтня 1918 р. він мав відношення до університету [1, арк. 14] (*Додаток № 3*).

Була ще одна спроба започаткувати українську народну газету в Одесі. Серед масової україномовної преси другого періоду визвольних змагань важливе місце займали видання, які сприяли пробудженню національної самосвідомості українства: журнал «Наше село» та газети «Запорожець» і «Нові шляхи».

¹² П. П. Котляревський був членом одеської «Просвіти».

26 листопада 1918 р., ще до прибуття англійського міноносця та до петлюрівського перевороту, в Одесі вийшло перше (воно ж останнє) число газети «Запорожець» під редакцією М. Григоровича та Ткаченка.

Підводячи підсумки, ми бачимо як поступово розвивався публіцистичний хист нашого героя: від щирих і правдивих доповідей про життя студентської бібліотеки Новоросійського університету до запальних промов у газетах, за допомогою яких формувалося ідеологічне обличчя одеських українських часописів.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45 : Новоросійський університет. – Оп. 4. – Спр. 1220.
2. ДАОО. – Ф. 45 : Новоросійський університет. – Оп. 5. – Спр. 4818. – Арк. 61.
3. ДАОО. – Ф. 2 : Канцелярія Одеського градоначальника. – Оп. 7. – Спр. 276. – Арк. 22.
4. Рідний курінь. – 1917. – 4 листоп.
5. Рідний курінь. – 1917. – 10 груд. (№ 20).
6. Солдатська думка. – 1917. – 13 серп.
7. Українське слово. – 1917. – № 9. – С. 10.
8. Закон «Об улучшении материального положения лиц, находящихся при учебно-вспомогательных учреждениях университетов, об увеличении числа их и об усилении кредитов на учебную часть этих университетов» // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1914. – Ч. 53, сент. – С. 39–43.
9. Звіт Українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1907 р. – Одеса : Одес. друкарня Е. И. Фесенко, 1908. – 32 с.
10. Отчёты о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1901–1915 гг.
11. Варнеке О. Українська періодична преса в Одесі 1917–1921 років / О. Варнеке // Зап. укр. бібліогр. т-ва в Одесі. – Одеса, 1929. – Ч. 2–3. – С. 103–116.
12. Вінцковський Т. З історії одеської газети «Рідний курінь» / Т. Вінцковський // Чорномор. минувшина : зап. Від. історії козацтва на Півдні України. – Одеса, 2006. – Вип. 1. – С. 85–90.
13. Вінцковський Т. Іван Митрофанович Луценко (1863–1919): український націстворець / Т. С. Вінцковський, О. Є. Музичко. – Київ, 2013. – 351 с.
14. Вінцковський Т. С. Іван Луценко : військовий лікар – претендент на гетьмана України / Т. С. Вінцковський, О. Є. Музичко // Чорномор. хвиля Укр. революції : провідники нац. руху в Одесі у 1917–1920 рр. – Одеса, 2011. – С. 105–131.
15. Вінцковський Т. С. Тимчасовий та більшовицький уряди Росії в 1917 р. у візії авторів одеської газети «Рідний курінь» / Т. С. Вінцковський // Південь України : етноіст., мов., культур. та реліг. виміри : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса, 2007. – С. 17–22.
16. Вінцковський Т. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Т. Вінцковський, Є. Джумига, А. Мисечкою. – Одеса : Фенікс, 2010. – 154 с.
17. Дещинський Л. З історії створення збройних сил УНР (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Л. Дещинський, В. Голубко // Розбудова держави. – 1996. – № 6. – С. 50–55.
18. Зленко Г. Д. Становлення української преси в Одесі (кінець XIX – початок XX ст.) / Г. Д. Зленко // Одесі – 200 : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф., присвяч. 200-річчю міста. – Одеса, 1994. – С. 36–38.
19. Історія Російської армії // Портал навчальної інформації. – Електрон. дан. – Режим доступу <http://ni.biz.ua/16-3/9404.html> (дата звернення: 09.05.2018). – Загол. з екрана.
20. Ковальчук М. А. Українські військові частини в Одесі за Центральної Ради: формування, організація, бойовий шлях / М. А. Ковальчук // Укр. іст. журн. – 2017. – № 3. – С. 46–66.
21. Кульчицька О. В. Громадська діяльність «Просвіт» півдня України на початку XX ст. / О. В. Кульчицька // Наук. зап. / Нац. ун-т «Киево-Могилян. акад.». – Київ, 2003. – Т. 21 : Історичні науки. – С. 25–26.
22. Максим'юк Т. Про статут першої одеської «Просвіти» / Т. Максим'юк // Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 25–26 листоп. 2005 р.). – Одеса, 2006. – С. 8–18.
23. Маркевич А. И. (1847–1903) : биобиблиогр. указ. / сост.: В. В. Самодурова, И. В. Максименко ; науч. ред. Т. Н. Попова. – Одесса : Астропринт, 1997. – 150 с.

24. Мисечко А. І. Викладачі й студенти Новоросійського університету в діяльності українського товариства «Просвіта» в Одесі (1905–1909) / А. Мисечко // Зап. іст. ф-ту Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 1996. – Вип. 2. – С. 69–73.
25. Мисечко А. Місце Одеської «Просвіти» в українському русі на початку ХХ ст. / А. Мисечко // Південь України. Одеса : 4-й Міжнар. конгрес україністів : доп. та повідомл. (Одеса, 26–29 серп. 1999 р.). – Одеса, 1999. – С. 40–44.
26. Мисечко А. Одеська «Просвіта» як прояв розбудови громадського суспільства на початку ХХ ст. / А. Мисечко // Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 25–26 листоп. 2005 р.). – Одеса, 2006. – С. 48–52.
27. Мороз В. Україна в ХХ ст. Революція 1917 р. Формування українських структур В. Мороз // Україна. – 1992. – № 14. – С. 9–11.
28. Музичко О. Студенти Новоросійського університету – діячі / О. Музичко // Вісн. Одес. іст.-краєзнав. музею. – 2012. – Вип. 11. – С. 4–8.
29. Мукомела О. Тернистий шлях до мети / О. Мукомела // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 87–93.
30. Одеса козацька : наук. нариси / О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук, С. Б. Гуцалюк [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, НДІ козацтва, Відділ історії козацтва на Півдні України, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, іст. ф-т. – Вид. 2-ге, змін. та доп. – Одеса : Фенікс, 2008. – 234 с. – (Чорноморська минувшина ; число 3).
31. Пархитко О. В. Одеська періодична преса періоду визвольних змагань : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / О. В. Пархитко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 20 с.
32. Просянюк А. О. Українські військові формування на Одещині за доби Центральної Ради / А. О. Просянюк // НОВИК. Труды по военной истории : сб. науч. ст. по воен. истории Одес. науч. воен.-ист. клуба. – Одесса, 2011. – Вип. 4. – С. 110–116.
33. Ржепецький Л. А. «...не утратити і любити своє слово, свою мову...» (М. М. Аркас і діяльність товариства «Просвіта» в Україні на початку ХХ ст.) : за бібліотечними архівами / Л. А. Ржепецький // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми нац., політ., соц., економ., техн., прав., реліг. та культур. розвитку : зб. наук. пр. – Миколаїв ; Одеса, 1999. – Ч. 2.
34. Рубінштейн С. Л. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни / С. Л. Рубінштейн ; Одес. нац. наук. б-ка ім. М. Горького. – Одеса. – 1929. – LV, 171, [2] с.
35. Рудольф А. М.. Революція і націотворення: УНР у 1917–1921 рр. / А. М. Рудольф // Україна. Процеси націотворення : зб. наук. пр. : пер з нім. – Київ, 2011. – С. 286–295.
36. Самодурова В. В. Геополітичний изгой: жизнь и смерть И. И. Дусинского (1879–1919) / В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 18, вип. 2. – С. 9–18.
37. Тези доповіді О. Музичко на Конференції КЛГП «Українці Одеси: етапи боротьби за самоствердження». – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2011/Reports/KLHP/O_Muzytshko.pdf (дата звернення: 09.05.2018). – Загол. з екрана.
38. Тюрников С. В. Експедиция Особого назначения на Дунае [1914–1915 гг.]. Ч. 1 / С. В. Тюрников // Гангут : науч.-попул. сб. ст. по истории флота и судостроения. – 2014. – Вип. 79–84. – С. 25–48.
39. Тюрников С. В. Експедиция особого назначения на Дунае по оказанию помощи Сербии в августе 1914 г. – октябре 1915 г. Хроники Русских морских отрядов в Сербии и на Дунае / С. В. Тюрников. – СПб. : Галера Принт, 2015. – 172 с.
40. Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России / П. С. Шестериков. – Одесса : Комерч. тип., 1915. – 266 с.

References:

- [1] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1220.
- [2] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 5, dossier 4818, pp. 61.
- [3] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 2, inventory 7, dossier 276, pp. 22.
- [4] Ridnyi kurin [Native kurin]. 1917, 4 lystopada
- [5] Ridnyi kurin [Native kurin]. 1917, 10 hrudnia, no 20.
- [6] Soldatska dumka [Soldier's thought]. 1917, 13 serpnia
- [7] Ukrainske slovo [Ukrainian word]. 1917, no 9, pp. 10.

- [8] Zakon «Ob uluchshenii materialnogo polozheniya lits, nakhodyashchikhsya pri uchebno-vspomogatelnykh uchrezhdeniyakh universitetov, ob uvelichenii chisla ikh i ob usilenii kreditov na uchebnuyu chast etikh universitetov» [The law “On improving the financial situation of persons in the educational institutions of universities, on increasing their number and on strengthening loans for the academic part of universities.”]. *Zhurnal Ministerstvo narodnogo prosveshcheniya [Journal of the Ministry of Education]*. 1914, part 53, sentebr, pp. 39–43.
- [9] *Zvit Ukrainskoho tovarystva «Prosvita» v Odesi za 1907 r. [The report of the Ukrainian society “Prosvita” in Odesa from 1907]*. Odesa, 1908, 32 p.
- [10] *Otchety o sostoyanii i deyatelnosti Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta za 1901–1915 gg. [Reports on the status and activities of the Imperial Novorossiya University]*.
- [11] Varneke O. *Ukrainska periodychna presa v Odesi 1917–1921 rokiv [Ukrainian periodicals in Odesa in 1917–1921]*. *Zapysky ukrainskoho bibliohrafichnogo tovarystva v Odesi [Notes of the Ukrainian bibliographic society in Odesa]*. Odesa, 1929, part 2–3, pp. 103–116.
- [12] Vintkovskiy T. *Z istorii odeskoi hazety «Ridnyi kurin» [From the history of Odesa newspaper “Ridnyi kurin”]. Chornomorska mynuyshyna [The past of the Black Sea region]*. Odesa, 2006, vol. 1, pp. 85–90.
- [13] *Vintkovskiy T. S., Muzychko O. Ye. Ivan Mytrofanovych Lutsenko (1863–1919): ukrainskyi natsiietvorets [Ivan Lutsenko (1863–1919): the Ukrainian nation maker]*. Kyiv, 2013, 351 p.
- [14] *Vintkovskiy T. S., Muzychko O. Ye. Ivan Lutsenko : viiskovyi likar – pretendent na hetmana Ukrainy [Ivan Lutsenko: military medic and contender for the Hetman of Ukraine]. Chornomorska khvyliya Ukrainkoi revoliutsii: providnyky natsionalnogo rukhu v Odesi u 1917–1920 rr. [The Black Sea wave of Ukrainian revolution: leaders of the national movement in Odesa in 1917–1920]*. Odesa, 2011, pp. 105–131.
- [15] *Vintkovskiy T. S. Tymchasovyi ta bilshovytskyi uriady Rosii v 1917 r. u vizii avtoriv odeskoi hazety «Ridnyi kurin» [Temporary and Bolshevik Governments in Russia in 1917 in the vision of the authors of Odesa newspaper “Ridnyi kurin”]. Pivden Ukrainy: etnoistorychni, movnyi, kulturni ta relihiinyi vymiry [The South of Ukraine: ethnohistorical, language, cultural and religious dimensions]*. Odesa, 2007, pp. 17–22.
- [16] *Vintkovskiy T., Dzhumyha Ye., Mysechko A. Ukrainski militarni formuvannia v Odesi v dobu Tsentralnoi Rady (berezen 1917 – kviten 1918 rr.) [Ukrainian militaristic formations in Odesa during the period of the Central Council (March 1917 – April 1918)]*. Odesa, 2010, 154 p.
- [17] *Deshchynskiy L. Holubko V. Z istorii stvorennia zbroinykh syl UNR (berezen 1917 – kviten 1918 rr.) [From the history of creation of the Ukrainian People’s Republic armed forces (March 1917 – April 1918)]. Rozbudova derzhavy [The state development]*. 1996, no 6, pp. 50–55.
- [18] *Zlenko H. D. Stanovlennia ukrainskoi presy v Odesi (kinets XIX – pochatok XX st.) [The formation of Ukrainian press in Odesa (end of the 19th cent. – beginning of the 20th cent.)]*. Odesi – 200 [Odesa is 200 years old]. Odesa, 1994, pp. 36–38.
- [19] *Istoriia Rosiiskoi armii [The history of Russian army]. Portal navchalnoi informatsii [The portal of scientific information]*. Available at: <http://ni.biz.ua/16-3/9404.html>.
- [20] *Kovalchuk M. A. Ukrainski viiskovi chastyny v Odesi za Tsentralnoi Rady: formuvannia, orhanizatsiia, boiovyi shliakh [Ukrainian military units in Odesa in the period of the Central Council: formation, organization and battle way]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [The Ukrainian history journal]*. 2017, no 3, pp. 46–66.
- [21] *Kulchytska O. V. Hromadska diialnist «Prosvit» pivdnia Ukrainy na pochatku XX st. [Social activities of “Prosvita” in the South of Ukraine in the beginning of the 20th cent.]*. *Naukovi zapysky [The scientific notes]*. Kyiv, 2003, t. 21, pp. 25–26.
- [22] *Maksymiuk T. Pro statut pershoi odeskoi «Prosvity» [On the statute of the Odesa “Prosvita”]. Odeska «Prosvita»: mynule, suchasne y maibutnie [Odesa “Prosvita”: the past, the present and the future]*. Odesa, 2006, pp. 8–18.
- [23] *Markevich A. I. (1847–1903) [Markevich A. I. (1847–1903)]*. Odesa, 1997, 150 p.
- [24] *Mysechko A. I. Vyklyadachi y studenty Novorossiiskoho universytetu v diialnosti ukrainskoho tovarystva «Prosvita» v Odesi (1905–1909) [Lecturers and students of the Novorossiya University in the activities of the Ukrainian society “Prosvita” in Odesa (1905–1909)]. Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho natsionalnogo universytetu imeni I. I. Mechnykova [The notes of the Faculty of History of Odesa I. I. Mechnikov National University]*. 1996, vol. 2, pp. 69–73.
- [25] *Mysechko A. Mistse Odeskoi «Prosvity» v ukrainskomu rusi na pochatku XX st. [The role of the Odesa “Prosvita” in Ukrainian movement in the beginning of the 20th century]. Chetverta Mizhnarodna konferentsiia ukrainistiv: dopovidi ta povidomlennia. Pivden Ukrainy, Odesa [The Fourth International conference of Ukrainians: reports and messages. South of Ukraine. Odesa]*. Odesa, 1999, pp.40–44.
- [26] *Mysechko A. Odeska «Prosvita» yak proiav rozbudovy hromadskoho suspilstva na pochatku XX storichchia [Odesa “Prosvita” as the manifestation of the development of civil society in the beginning of the 20th century]*.

- Odeska «Prosvita»: mynule, suchasne y maibutnie [Odesa “Prosvita”: the past, the present and the future].* Odesa, 2006, pp. 48–52.
- [27] Moroz V. Ukraina v XX st. Revoliutsiia 1917 r. Formuvannia ukrainskykh struktur [Ukraine in the 20th century. The revolution of 1917. The formation of Ukrainian institutions]. *Ukraina [Ukraine]*. 1992, no 14, pp. 9–11.
- [28] Muzychko O. Studenty Novorosiiskoho universytetu – diiachy [The students of the Novorossiia University – personalities]. *Visnyk Odeskoho istoriko-kraieznavchoho muzeiu [Herald of the Odesa Museum of Local History]*. 2012. vol. 11, pp. 4–8.
- [29] Mukomela O. Ternystyi shliakh do mety [The thorny path to the goal]. *Pamiat stolit [The memory of centuries]*. 1998, no 1, pp. 87–93.
- [30] *Odesa kozatska [Cossack Odesa]*. Odesa, 2008, 240 p.
- [31] Parkhitko O. V. *Odeska periodychna presa periodu vyzvolnykh zman [Odesa periodicals during the liberation movement]*. Kyiv, 2005, 20 p.
- [32] Prosiانيuk A. O. Ukrainski viiskovi formuvannia na Odeshchyni za doby Tsentralnoi Rady [Ukrainian military formations in Odesa region during the period of the Central Council]. *NOVIK. Trudy po voennoy istorii [Works on military history]*. Odessa, 2011, vol. 4, pp. 110–116.
- [33] Rzhepetskyi L. A. «...ne utratyty i liubyty svoje slovo, svoiu movu...» (M. M. Arkas i diialnist tovarystva «Prosvita» v Ukraini na pochatku XX st.): za bibliotekhnymy arkhivamy [“...not to lose and to love your native language... (M. Arkas and the activities of the “Prosvita” society in Ukraine in the 20th century)]. *Istoriia Pivdnia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti: problemy natsionalnogo, politychnoho, sotsialnogo, ekonomichnogo, tekhnichnogo, pravovoho, relihiinoho ta kulturnoho rozvytku [The history of the South of Ukraine from ancient times to present days: problems national, political, social, economical, technical, religious and cultural development]*. Mykolaiv, Odesa, 1999, part. 2.
- [34] Rubinshtein S. L. *Odeska periodychna presa rokiv revoliutsii ta hromadianskoi viiny [Odesa periodicals during the period of revolution and civil war]*. Odesa, 1929, pp. LV, 171, [2].
- [35] Rudolf A. M. Revoliutsiia i natsiotvorennia: UNR u 1917–1921 rr. [The revolution and nation building: Ukrainian People’s Republic in 1917–1921]. *Ukraina. Protsesy natsiotvorennia [Ukraine. The process of national building]*. Kyiv, 2011, pp. 286–295.
- [36] Samodurova V. V. Heopolytycheskyi yzghoi: zhyzn y smert Y. Y. Dusynskoho (1879–1919) [Geopolitical outlaw: life and death of Y. Dusynskyi]. *Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu imeni I. I. Mechnykova. Serii: Bibliotekoznavstvo, bibliografovnavstvo, knyhoznnavstvo [Herald of Odesa I. I. Mechnikov National University. Series: library science, bibliographic science and book science]*. 2013, t. 18, vol. 2, pp. 9–18.
- [37] Tezy dopovidi O. Muzychko na Konferentsii KLHP «Ukrainci Odesy: etapy borotby za samostverzhennia». [Theses of O. Muzychko’s report on the conference “Ukrainians of Odesa: stages of the struggle for self-affirmation”] Available at: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2011/Reports/CLHP/O_Muzytshko.pdf.
- [38] Tyurikov S. V. Ekspeditsiya Osobogo naznacheniya na Dunae (1914–1915 gg.) [The special expedition on Dunai (1914–1915)]. *Gangut [The Gangut]*. 2014, part. 1, vol. 79–84, pp. 25–48.
- [39] Tyurikov S. V. *Ekspeditsiya osobogo naznacheniya na Dunae po okazaniyu pomoshchi Serbii v avguste 1914 g. – oktyabre 1915 g. Khroniki Russkikh morskikh otryadov v Serbii i na Dunae [The special expedition on Dunai on helping Serbs in August 1914 – October 1915]*. Sankt-Peterburg, 2015, 172 p.
- [40] Shesterikov P. S. *Postanovka bibliotekhnogo dela v universitetskikh i nekotorykh drugikh bibliotekakh Rossii [Statement of library science university libraries and some other libraries of Russia]*. Odessa, 1915, 266 p.

Надійшла 15.05.2018 р.

В. В. Самодурова,

главный библиограф Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**МАЛОИЗВЕСТНЫЙ МИХАИЛ ГРИГОРОВИЧ:
БИБЛИОТЕКАРЬ, РЕДАКТОР, УКРАИНСКИЙ ВОЕННЫЙ
ПУБЛИЦИСТ**

С помощью неизвестных ранее архивных материалов предпринята попытка реконструировать события в личной жизни и творческой деятельности одного из главных действующих лиц библиотеки Новороссийского университета, руководителя ее студенческого отдела Михаила Григоровича, происходивших накануне и во времена революции. Показаны условия формирования и эволюции его политических взглядов, постепенное развитие публицистического таланта и превращения в одного из влиятельных деятелей украинского освободительного движения в Одессе.

Ключевые слова: Новороссийский университет, библиотека, Украинская революция (1917–1921), М. О. Григорович, периодическая печать, украинские журналы, газеты.

V. V. Samodurova,

Chief Bibliographer
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**LITTLE KNOWN MYKHAILO HRYHOROVYCH: LIBRARIAN,
EDITOR AND UKRAINIAN MILITARY PUBLICIST**

Summary

The little-known facts about personal life, career and creative activity of one of the leading representatives of the Novorossiia University, assistant to the director of the library and the head of its student department Mykhailo Hryhorovych are revealed. The biographical method of research was used when writing the article. Original printed works on the history of Odesa and the university (reports, student lists, minutes of meetings of the academic council, Odesa Ukrainian periodicals of the period of revolution and civil war, etc.) were used as a source basis. The documents from the personal file of M. Hryhorovych that is stored in the State Archive of the Odesa region are introduced into the scientific circulation for the first time. His participation in military operations in the Far East in 1905 during the

Russo-Japanese War is reconstructed. The fact that he was surrounded by people of different political views is demonstrated. Among them people were many people who played a leading role in the national movement of the city. M. Hryhorovych was a member of the Ukrainian association “Prosvita” that contained many professors, lecturers, students, employees of the Novorossiia University and members of their families. He was conscripted into the army out of reserve on 1st August 1914 and found himself on the Romanian front in a special expedition in fort Reni, where he was a chief of the team of the 476th Kherson State Militia. The main task of the expedition was to supply Serbia with everything necessary for the war: weapons, ammunition food, etc. In 1917, when Odesa become the southern epicenter of the Ukrainian Revolution and was under influence of the Ukrainian government, M. Hryhorovych strongly supported the Ukrainization of Russian army and actively used military press to promote the Ukrainian idea among soldiers. M. Hryhorovych presented his powerful speeches that helped to form the ideological face of Odesa periodicals in Ukrainian language on the pages of such journals as «Ridnyi kurin», «Chornomorska khvyliia» and «Zaporozhets».

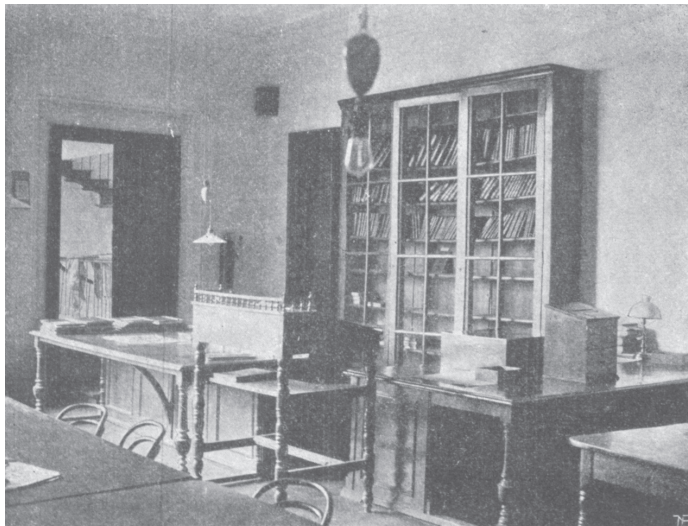
Keywords: Novorossiia University, library, Ukrainian revolution (1917–1921), M. Hryhorovych, periodical printing, Ukrainian journals, newspapers.

Ілюстрації

Помощник бібліотекаря
Новоросійск. університ.
М. О. ГРИГОРОВИЧЪ,
призванный ізъ запаса и
отправленный на Дальній
Востокъ.

Ил. 1. Михайло Олімпійович Григорович (1875 – ?)

*Ил. 2. Приймальня студентського відділу бібліотеки Новоросійського університету.
Друкується за книгою «Постановка бібліотечного дела в университетских и некоторых
других библиотеках России» / П. С. Шестериков. (Одесса, 1915).*

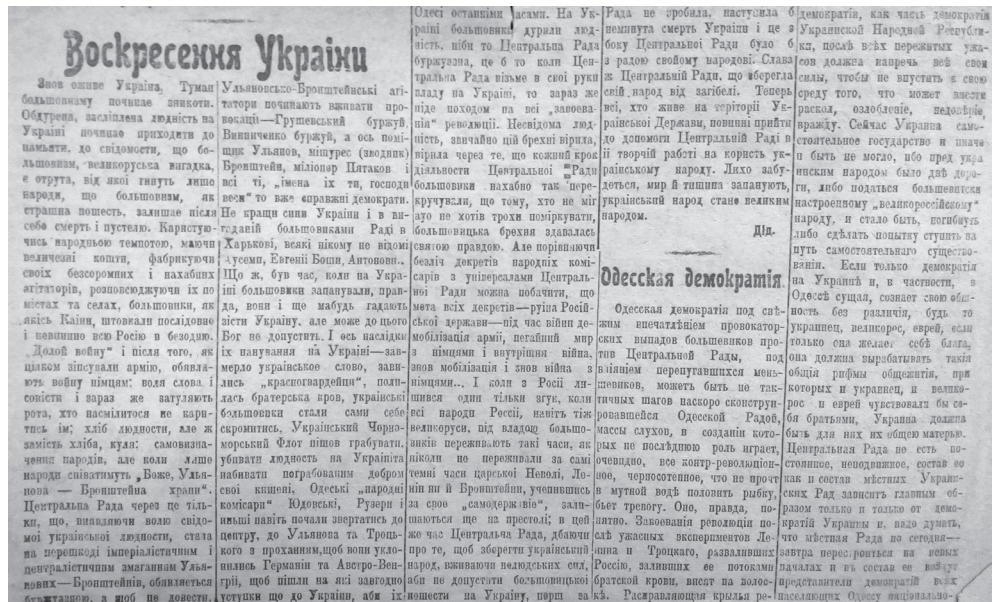
Ил. 3. Газета «Солдатська думка».

Ил. 4. Газета «Рідний курінь».

Ил. 5. Газета «Чорноморська хвиля».

Ил. 6. Газета «Чорноморська хвиля». Стаття підписана псевдонімом «Дід».

Додатки

Додаток № 1. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1220.

ПРОТОКОЛЬ № 40.

Засідання Правління Імператорського Новоросійського Університету
19 сентября 1915 года.

ст. 6.	<u>Слушали</u>	<u>Опредѣлили</u>
	Отношение Начальника Экспедиции Особого Назначения отъ 30-ми августа, за № 3911, съ рапортомъ Начальника команды 476-ой пѣшей Херсонской дружины прапорщика Григоровича, состоящаго при упомянутой экспедиции, ходатайствующаго о назначении его, <u>Григоровича</u>, старшимъ помощникомъ библиотекаря. При этомъ было доложено заключение Предсѣдателя библиотечной комиссии о томъ, что въ виду неубѣдительности рапорта Григоровича безъ последствий, <i>о томъ, что въ виду неубѣдительности рапорта Григоровича безъ последствий,</i> ввиду при обсужденіи во се о замѣненіи нынѣ вакантной должности старшаго помощ. библио- текаря.	Отклонить. <i>87</i> <i>1915</i> <i>В. Г.</i> <i>по ст. 6</i> <i>М. Григоровича</i> <i>М. Григоровича</i> <i>М. Григоровича</i>

Додаток № 2

Приказъ по Одесскому военному округу на театре военныхъ действий¹ г. Одесса Ноября 29 дня 1917 года № 1759

Объявляю при семъ списокъ членовъ Войскового Комитета, избранныхъ на засѣданіи Одесской Украинской Войсковой Рады, приказываю поименованныхъ въ означенномъ списке чиновъ освободить отъ служебныхъ обязанностей
Вр. и. д. Главнаго Начальника Округа
Генерал-Майоръ Елчаниновъ

Списокъ Членовъ Исполнительнаго Комитета, выбранныхъ на засѣданіи Одесской Украинской Войсковой Рады 15 ноября 1917 года.

№ по пор.	Чинъ или званіе	Имя и фамилія	Какой части	Отметка
1	Над. Сов.	Иванъ Луценко	Санитарн. Упр. Румфрон.	
1	прапорщик	Петр Вербецкій	I Гайдамац. зап. куреня	
2	ст. у. оф.	Николай Ивановскій	I Авіаціоннаго парка	
3	подпор.	Мефодій Шевченко	40 пех. зап. полка	
4	-//-/-	Александръ Кущъ	I Гайдамацк. зап. куреня	
5	ч. в. в.	Борисъ Сахно	Управл. гурт. порц. скота	
6	ст. писар	Антонъ Столярчукъ	I Гайдамацк. куреня	
7	ст. урядн.	Иванъ Фесенко	-//-/-	
8	поручикъ	Иванъ Мысикъ	I Гайдамацк. зап. куреня	
9	прапорщикъ	Григорій Гришко	-//-/-	
10	-//-/-	Дмитрій Лазаренко	-//-/-	
11	ст. урядн.	Степанъ Довгій	-//-/-	
12	приказный	Даніиль Панасюкъ	-//-/-	

¹ Збережена орфографія оригіналу.

13	вольноопр.	Константин Іваницькій	40 пех. зап. полка
14	поручикъ	Петр Нечаевскій	І Гайдамацк. куреня
15	ст. лікаръ	Іванъ Дудицькій	Управ. гурт. порц. скота
16	мл. маст.	Михаилъ Калининъ	7 тылов. артил. мастерской
17	ч. в. в.	Прокопій Макарскій	Штаба Одеск. воен. округа
18	прапорщ.	Онуфрій Захватыхата	І Гайдамацк. зап. куреня
19	-//-/-	Леонтій Шаповаленко	-//-/-
20	ст. урядн.	Іванъ Ткаченко	-//-/-
21	солдатъ	Степанъ Еленевъ	40 пех. зап. полка
22	подпор.	Ілья Загорецькій-Новицькій	І Гайдам. зап. куреня
23	солдатъ	Ефимъ Бида	-//-/-
24	шт. кап.	Михаилъ Претулякъ	40 пех. зап. полка
25	солдатъ	Іосифъ Заіонц-Зайченко	116 Ополченской бригады
26	ст. у. о.	Савва Сущенко	Пулеметнаго зап. батал.
27	подпор.	Никифоръ Фоменко	130 Аэропл. батареи
28	мл. урядн.	Василій Клева	49 пех. зап. полка
29	-//-/-	Іванъ Медведевъ	40 пех. зап. полка
30	ч. в. в.	Андрей Коваленко	Одеск. О. І. Управ.
31	мл. уряд.	Петръ Дузенко	І Гайдам. зап. куреня
32	ст. урядн.	Василій Шелюгъ	7 Сапернаго баталіона
33	ст. фейерв.	Федотъ Шульга	8 отдельной батареи
34	прапорщ.	Владимиръ Покальчукъ	40 пех. зап. полка
35	подпор.	Николай Барановскій	І Гайдамацк. зап. куреня
36	Солдатъ	Михаилъ Хира	-//-/-
37	ст. фейерв.	Ігнатій Похиленко	5 зап. артил. дивизіона

38	мл. урядн.	Арсеній Каретний	І Гайдамацк. куреня
39	ч. в. в.	Петрь Калашниковъ	Управ. гурт. порц. скота
40	фельдф.	Феодотъ Луговой	І Гайдамацк. куреня
41	прапорщ.	Анатолій Недоруба	Штаба Воздухопо. обороны
42	солдаты	Иванъ Дяченко	Запасной автомоб. роты
43	-//-/-	Владимиръ Курипка	7 Сапернаго баталіона
44	<u>прапорщ.</u>	<u>Михаиль Григоровичъ</u>	<u>479 пещ. дружины</u>
45	-//-/-	Александръ Олеша	І Гайдамацк. куреня
46	солдаты	Афанасій Корчаченко	І Гайдамацк. зап. куреня
47	-//-/-	Степанъ Джусь	40 пех. зап. полка
48	прапорщ.	Сергей Янковскій	І Гайдамацк. зап. куреня
49	солдаты	Фома Дымура	-//-/-
50	прапорщ.	Андрей Гуленко	Управ. Гидротехн. раб. Рум-фронт.
51	капитан	Иннокентій Завита	49 пех. зап. полка
52	ст. урядн.	Яковъ Курбецкій	І Гайдамацк. зап. куреня
53	-//-/-	Юсифъ Клокъ	-//-/-
54	солдаты	Степанъ Антонякъ	-//-/-
55	бомбард.	Андрей Дидуховъ	37 батареи
56	ч. в. в.	Игнатій Гончаренко	Управ. гурт. порц. скота
57	-//-/-	Юсифъ Бойко	Одеск. В. Окр. Инт. Управ.
58	-//-/-	Алексей Пика	-//-/-
59	писарь	Николай Ческій	Канц. Воен. Училище
60	подпор.	Ядчук	40 пех. зап. полка
61	ч. в. в.	Андрей Журба	Зав. 259 резерв. гурт. скот. о. ок

62	козакъ	Лукьянь Шабельникъ	І Гайдамацк. зап. куреня
63	-//-/-	Архипъ Мирошниченко	-//-/-
64	-//-/-	Феодотъ Дуденко	-//-/-
65	-//-/-	Петръ Преступа	-//-/-
66	-//-/-	Петръ Сичкаръ	-//-/-
67	-//-/-	Фавстъ Ержаковскій	Запасн. автомоб. роты
68	ст. фейерв.	Алексей Ткаченко	5 зап. артил. дивизиона
69	прапорщ.	Василій Буричъ	44 телеграфн. роты
70	ч. в. в.	Владимиръ Бураченко	Управ. гидротехн. раб. Рум- фронт.
71	писарь	Тимофей Яценко	Управ. гурт. порц. скот. Од. В. О.
72	-//-/-	Василій Ганзенко	-//-/-
73	-//-/-	Петръ Дорошенко	Одеск. Окр. Инт. Управ.
74	ч. в. в.	Несторъ Гончаръ	-//-/-
75	-//-/-	Андрей Плужнык	49 пех. зап. полка

Голова Одесской Украинской Войсковой Рады Іванівський /Підпис/
Писар Ковал /нерозбірливий підпис/
ЦДАВО. – Ф. 1705. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 28–30.

Друкується за виданням: Вінцовський Т., Джумига Є., Мисечко А. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Одеса : Фенікс, 2010. 154 с.

Додаток № 3.
ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1220. – Арк. 14.

МІНІСТЕРСТВО
НАРОДНОГО ПРОСВѢЩЕНІЯ

Ректоръ
НОВОРОССІЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

У д о с т о в ѣ р е н і е . -

12 ОКТ. 1918 Дня 191 г.

№ 3654

ОДЕССА, Бессарабінская, 12.

Дано сіе младшему помощнику бібліотекаря Новороссійскаго Университета Михаилу Олимпіевичу Григоровичу въ томъ, что, какъ видно изъ формулярнаго о службѣ его списка, въ составѣ его семьи въ настоящее время имѣются снновья: отъ перваго брака Владимиръ, родившійся 15 іюля 1899 года и отъ втораго брака - Викторъ, родившійся 27 апрѣля 1914 г., ~~и сннъ Бателъ по семейному положенію, на основаніи ст.53 п.3 Уст. о воин.повин. изд.1915 г., сннъ Владимиръ пользуется льготой третьяго разряда, какъ ~~единственный~~ а что подписью и приложеніемъ печати удостоверяется.~~

Настоящее удостовѣреніе выдано на основаніи 181 ст.Уст.и воин.пов.изд.1915 г.для представленія по дѣламъ о воинской повинности.

Ректоръ

Секретарь Совѣта

Удостоверение выдано
87/02

14